

JAUNIEŠU BEZDARBS — CĒLOŅI UN RISINĀJUMI

Latvijas Zinātņu akadēmijas Humanitāro un sociālo zinātņu nodaļā
2017. gada 9. augustā notikušā ekspertu konsilija

Slēdziens

Konsilijā bija aicināti piedalīties Eiropas Parlamenta deputāti no Latvijas; no ES Pārstāvniecības Latvijā, Latvijas Saeimas komisiju, Izglītības un zinātnes ministrijas (IZM), Labklājības (LM), Kultūras, Ekonomikas ministriju, Nodarbinātības valsts aģentūras (NVA), Valsts izglītības un attīstības aģentūras (VIAA), Jaunatnes starptautisko programmu aģentūras (JSPA), jauniešu organizāciju un izglītības iestāžu pārstāvji un neatkarīgi eksperti. Visi uzaicinātie ir saņēmuši konsilija “Slēdziena” projektu, varējuši to vērtēt un sniegt par to priekšlikumus.

Konsilija sēdē piedalījās:

valsts institūciju speciālisti: LM Darba tirgus politikas departamenta vecākā eksperte Aļona Tutova, IZM Izglītības departamenta direktora vietniece profesionālās izglītības un starptautiskās sadarbības jomā Inta Šusta, NVA direktore Evita Simsone un viņas vietniece Kristīne Stašāne, VIAA direktore Dita Traidās un Administratīvā departamenta direktore Elīna Purmale-Baumane, JSPA projektu koordinatore Aija Kasemira;

jauniešu organizāciju darbinieki;

eksperti: Latvijas Bankas Monetārās politikas pārvaldes Makroekonomikas analīzes daļas galvenais ekonomists Oļegs Krasnopjorovs, Daugavpils Universitātes (DU) Humanitāro un sociālo zinātņu institūta docente Inta Ostrovska, Latvijas Zinātņu akadēmijas (LZA) pētniece Līva Griņeviča, Rīgas Tehniskās universitātes Inženierekonomikas un vadības fakultātes profesors, LZA korespondētājloceklis Konstantīns Didenko, LU Akadēmiskās bibliotēkas pārstāvis Viktors Urvačovs, LZA Ekonomikas institūta direktore Ņina Linde, Latvijas Brīvo arodbiedrību savienības eksperte izglītības un nodarbinātības jautājumos Linda Romele;

žurnālisti no laikraksta “Diena” un Latvijas Nacionālās televīzijas (LNT).

Konsilija mērķis: apzināt jauniešu bezdarba cēloņus un meklēt risinājumus jauniešu nodarbinātības veicināšanai. Jauniešu īpatsvars Latvijā kopējo iedzīvotāju kopskaitā ik gadu samazinās, tāpēc darba tirgus atjaunotnes kontekstā jauniešu bezdarbs ir aktuāla problēma. Bezdarbs ietekmē ne tikai indivīda labklājību un iespējas iekļauties darba tirgū, bet arī valsts ekonomisko attīstību kopumā.

1. Analītiskā daļa

1.1. Konceptuālā pieeja

Konsilija sagatavošanas gaitā radās pārdomas par pētāmās problēmas būtību un, atbilstoši tam, pasākuma patieso mērķi. Atbilstoši ierastajam un saziņā plaši lietotajam

formulējumam sākotnēji konsilija mērķis bija — meklēt risinājumus jauniešu bezdarba samazināšanai. Šāda mērķa dziļāka izpratne radīja šaubas, vai bezdarba samazināšana pati par sevi ir jauniešu bezdarba problēmas risinājums vai tikai vēlamais rezultāts.

Jauniešu bezdarbnieku skaitu var samazināt arī, radot Latvijā jauniešiem nevēlamus apstākļus un veicinot to izbraukšanu no valsts. Jo mazāk strādāt gribošu jauniešu, kas nevar atrast darbu, jo mazāks jauniešu bezdarbs. Šāds risinājums ir destruktīvs, taču iespējams, jo attieksme pret emigrāciju Latvijā pati par sevi ir destruktīva (lai brauc, gan jau atgriezīsies, kad Latvijā kļūs labāk).

Precizāks mērķa formulējums būtu — meklēt risinājumus jauniešu nodarbinātības veicināšanai — t.i., saprast, kā novērst apstākļus, kas liedz jauniešiem iekļauties darba tirgū un tur palikt. Konsilija diskusija un atziņas tika virzītas uz šo mērķi.

Otra konceptuālā nostādne skar izpratni par jauniešu bezdarba cēloņiem. Konsilija dalībnieki piekrita, ka jauniešu bezdarbam ir objektīvi un subjektīvi cēloņi un abi ir vienlīdz svarīgi.

Trešā konceptuālā nostādne skar veidu, kā jaunieši var iesaistīties darba tirgū. Konsilija dalībnieki piekrita, ka jauniešiem, kas vēlas iesaistīties darba tirgū var būt:

- nodarbinātais — darba ņēmējs;
- nodarbinājais — darba devējs (īpašnieks/ uzņēmējs) vai
- pašnodarbinātais.

1.2. Vai jauniešu bezdarbs Latvijā ir problēma?

Nodarbinātības analizē par jauniešiem uzskata iedzīvotājus divās vecuma grupās — 15–24 gadus veci un 25–29 gadus veci.

Jauniešu bezdarbs ekonomiski attīstītajās valstīs nemainīgi ir aktuāla tēma. Jaunākajā Minhenē izdotā *CESifo FORUM*¹ izdevumā publicētā rakstā par jauniešu bezdarbu Eiropas Savienības (ES) valstīs autori secina, ka augsts un noturīgs jauniešu bezdarbs Eiropā ir zināms kopš 20. gs. 80. gadu sākuma². ES28 valstīs bezdarba līmenis jauniešu vecuma grupās (15–24 gadu vecumā un 25–29 gadu vecumā) ir augstāks kā vecuma grupā virs 30 gadiem, bet relatīvais bezdarba līmenis (starpība starp jauniešu un par 30 gadiem

vecāku iedzīvotāju bezdarba līmeni) ES vidēji ir noturīgi lielāka, kā, piemēram, ASV un G7 valstīs.

Arī Latvijā jauniešu bezdarbs tiek uzskatīts par svarīgu valsts un sabiedrības attīstības jautājumu. CSP dati liecina, ka 2017. g. 1. ceturksnī reģistrētie bezdarbnieki jauniešu vecuma grupā veidoja 17,3% no ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaita šajā grupā, turpretī vidēji valstī reģistrētais bezdarba līmenis bija 9,4% — tāpat jauniešu bezdarba rādītājs bija augstāks kā vidējais rādītājs valstī. NVA direktore E. Simsone informēja konsiliju, ka 2017. g. 30. jūnijā kā bezdarbnieki vecuma grupā no 15 līdz 24 gadiem bija reģistrētas 4565 personas, 25–29 gadu vecumā — 7770 personas.

Ko nozīmē šie skaitļi un cik dziļa ir problēma, salīdzinot ar citām ES valstīm? Vai jauniešiem Latvijā tiešām ir grūti atrast darbu, vai arī jauniešu bezdarba problēma tiek izcelta tāpēc, ka tā ierasts un tā ir ES kopēja nostāja?

Latvijas Bankas galvenais ekonomists O. Krasnopjorovs pārsteidza konsilija dalībniekus, apgalvojot, ka, pareizi tulkojot statistiskos datus, jauniešu bezdarbs Latvijā nav uzskatāms par problēmu. Šo domu viņš puda arī publikācijā³ tūlīt pēc konsilija. Ir pieņemts balstīties uz skaitļiem, kas tiešām rāda, ka bezdarba līmenis jauniešu grupā ir augsts — augstāks kā pārējās vecuma grupās. Atsevišķās ES valstīs (Griekija, Spānija) bezdarba līmenis agrā jauniešu vecuma grupā sasniedz 40% un pat vairāk.

O. Krasnopjorova apgalvojumu pamato divi apsvērumi. Pirmkārt, jauniešu — bezdarbnieku nav daudz. Latvijā no 184 tūkstošiem jauniešu 15–24 gadu vecumā tikai 12 tūkstoši meklē darbu⁴ un tikai pieci tūkstoši NVA ir ieguvuši bezdarbnieka statusu.

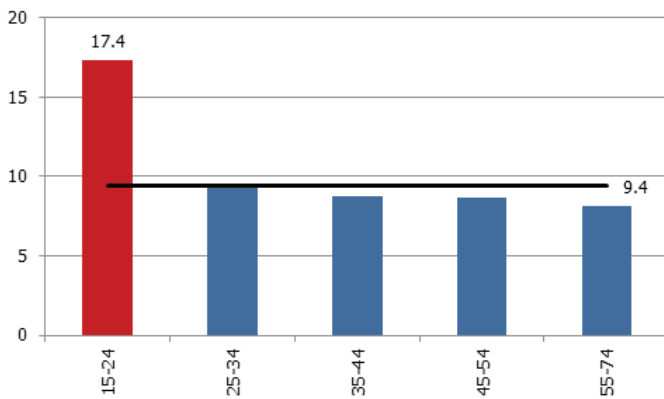
Otrkārt, jāsaprot, kā rodas augstais jauniešu bezdarba līmenis — divreiz augstāks nekā citās vecumgrupās (*1. att.*). Tas rodas tāpēc, ka bezdarba līmeni aprēķina procentos no ekonomiski aktīvajiem jauniešiem, kuru

skaits jauniešu vecuma grupā ir neliels (68 tūkstoši), bet rezultātu interpretē, it kā bezdarba skaitlis attiektos uz visiem grupas iedzīvotājiem. O. Krasnopjorovs domā, ka šāda bezdarba interpretācija nav pareiza, kaut arī to izmanto starptautiskās organizācijas un pazīstami pētnieki.

Divas trešdaļas jauniešu nav ekonomiski aktīvi, jo mācās. Tas ir labi, jo izglītība samazina jauniešu bezdarba risku nākotnē. Tāpēc nevar teikt, ka katrs trešais jaunietis ir bez-

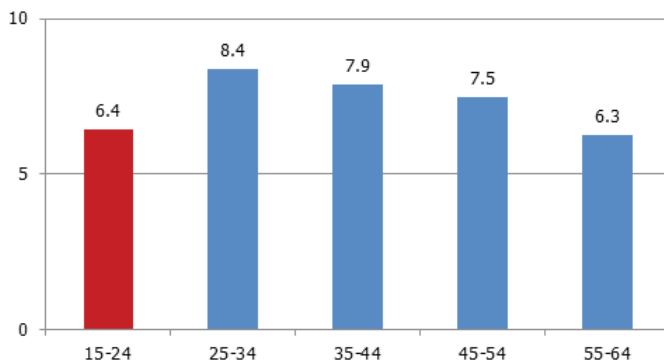
darbnieks, jo, attiecinot bezdarbnieku skaitu pret visu noteiktā vecuma iedzīvotāju skaitu, nevis tikai pret ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaitu, bezdarba līmenis jauniešu vidū ir pat zemāks nekā citās grupās (2. att.). O. Krasnopjorovs uzskata, ka runas par “zaudēto paudzi” ir pārspīlētas.

Pieminētajā *CESifo FORUMA* rakstā atrodami attēli, kuros, izmantojot *OECD* statistiku, valstis sarindotas pēc divām pazīmēm — vidējais relatīvais bezdarba līmenis

Avots: CSP dati; autora aprēķins

1. att. Bezdarbs (darba meklētāju īpatsvars) Latvijā vecumgrupu dalījumā (% no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem) 2017. g. 1. cet.

Avots: CSP dati; autora aprēķins

2. att. Bezdarbs (darba meklētāju īpatsvars), % no kopējā iedzīvotāju skaita šajā vecumgrupā (2017. g. 1. cet.)

laikposmā no 2007. līdz 2015. g. un vidējā relatīvā bezdarba līmeņa izmaiņas (laikposms no 2007. līdz 2015. g. pret laikposmu no 1981. līdz 2006. g.). Vecuma grupā no 15 līdz 24 g. Latvijā relatīvais bezdarba līmenis ir vidēji augsts, un tas ir tikpat augsts kā vidēji OECD valstīs, nedaudz augstāks kā vidēji G7 valstīs, zemāks kā vidēji ES valstīs un ievērojami zemāks kā Polijā, Grieķijā, Spānijā un Itālijā. Rādītājs ir palielinājies, un tas liecina, ka bezdarba atšķirības starp jauniešu un pārējo iedzīvotāju grupām ir palielinājušās. Latvijā atšķirība ir lielāka kā vidēji OECD, G7, ES valstīs. Vecuma grupā no 25 līdz 29 g. vecumam salīdzinošā bezdarba rādītājs Latvijā ir zemāks, taču arī šajā grupā tas pieaug straujāk kā vidēji OECD, G7, ES valstīs. Skaitļi liecina, ka jauniešu relatīvais bezdarbs Latvijā ir augstāks un tā izmaiņas ir straujākas kā, piemēram, Vācijā, kur tas tiek uzskatīts par lielu problēmu. Salīdzinājums ar Vācijas liek domāt, ka arī Latvijā jauniešu bezdarbs ir problēma.

Neskatoties uz skaitļiem un salīdzinājumiem, kas Latviju rāda esam ES vidējā līmenī, jauniešu bezdarbs, liels vai mazs, ir problēma kaut vai tāpēc, ka tas raksturo jauniešus, kas meklē darbu — darba tirgus papildinājumu, aktīvāko un izglītotāko sabiedrības daļu. Neveiksme darba mūža pašā sākumā var izmainīt visu cilvēka dzīvi. Turklāt, ekonomiski neaktīvo jauniešu grupā ietilpst arī iedzīvotāju daļa, kas nemācās, nestrādā un nav reģistrējušies par bezdarbniekiem. ES saukti par *NEET (not in employment, education and training)* nav iesaistīti nodarbinātībā, izglītībā vai mācībās), kuru nākotnes izredzes ir sevišķi mazsulošas.

1.3. Jauniešu bezdarbs plašākā kontekstā

VIAA vadītāja D. Traidās bija pārliecināta, ka IZM un tās aģentūras redz cēloņsakarības jauniešu nodarbinātības jautājumos.

Balstoties uz pieredzi, kas iegūta, darbojoties Valsts Nodarbinātības padomē ar trīs

nozaru ministriju (ministru) pārstāvniecību, D. Traidās formulēja trīs cēloņsakarības, kāpēc jaunieši nevar atrast darbu:

1) kādu darbu jaunieši grib darīt, kādas profesijas grib iegūt. Izglītības programmas veido, balstoties uz darba devēju pieprasījumu, tomēr nozaru pieprasījums netiek izpildīts. Darba devēji pieprasa speciālistus vienkāršās profesijās (apdares darbu speciālisti, šuvējas, automehāniķi, tehniķi) — tās arī ir vajadzīgas tautsaimniecībai, bet jaunieši tās nevēlas apgūt;

2) palīdzības instrumentus ietekmē cīņa par 9. klases beidzēju un to, kāds viņš ir. Pirmkārt, vispārējās izglītības skolas nevar nodrošināt pietiekami augstu 9. klases beidzēja izglītības līmeni, lai viņš/-a varētu pilnvērtīgi turpināt mācības vidusskolā vai profesionālās izglītības iestādēs. Otrkārt, cīņa par 9. klases beidzēju notiek starp valsti un pašvaldību, jo 9. klases skolēns “atnes” naudu izglītības iestādēm (finansējums pēc principa “nauda seko skolēnam”). Treškārt, arī ģimene ietekmē 9. klases beidzēja izvēli. Ģimene nereti bremsē iestāšanos profesionālās izglītības iestādē, jo tad jauniešs atstās mājas un nevarēs palīdzēt mājas saimniecībā. Tāpēc 9. klases beidzējs sāk mācīties tuvāk esošajā vidusskolā un pēc tās nav sagatavots turpmākai profesionālai izglītībai augstākās izglītības sistēmā. Ir vajadzīgi papildu instrumenti, kas viņam palīdz turpināt izglītību — piemēram, jauniešu garantijas;

3) uzņēmējdarbības vide ir noteicošā gan izglītības piedāvājuma, gan nodarbinātības aspektā. Izglītības saturu nosaka nevis izglītības iestādes, bet darba devēji. Jauniešus interesē robotronika, robotika, ar IT nozari saistītās nozares, bet Latvijā industrija nav liela. Izglītības politikas veidotāji saka, ka izglītības sistēma nevar šādas prasmes piedāvāt, jo maz tādu uzņēmumu, kuriem tās būtu vajadzīgas. Rezultātā Latvijā jaunieši tiek sagatavoti arhaiskās profesijās. Uzņēmējdarbības vide kopumā ir slikta — to dara nodokļu reforma un ēnu ekonomika.

Izm Izglītības departamenta direktora vietniece profesionālās izglītības un starptautiskās izglītības jomā I. Šusta papildināja, ka profesionālajā izglītībā sistēmas līmenī ir daudz kas sakārtots. Izglītības iestādes un programmas ir modernizētas un atrodas pasaules līmenī, un arī sociālā vide ir sakārtota (dienesta viesnīcas — būtiski, lai profesionālās izglītības iestāde būtu pievilcīga jauniešiem). IZM sadarbojas ar darba devējiem izglītības programmu izstrādē un daudz strādā ar dažādām auditorijām, t.sk. ar plašsaziņas mediju pārstāvjiem, stāstot ģimenēm un jauniešiem, kāda ir moderna profesionālā izglītība.

Arī viņa uzsver darba vides nozīmi — vai nākamā speciālista darba vide būs tāda, ka jauniešiem ar labu profesionālo izglītību būs patīkami strādāt. Ieviešot jaunumu — darba vidē balstītu profesionālo izglītību, jaunieši ātrāk iepazīst darba vidi un darba vieta iepazīst jauniešus, taču jautājums — vai darba apstākļi un sociālie nosacījumi būs tādi, ka jaunieši vēlēties strādāt, paliek neatrisināts.

D. Traidās minēja raksturīgu piemēru — trūkst darbinieku būvniecībā, bet jaunieši nevēlas ne mācīties, ne strādāt, jo nozare nav droša, tā jauniešus neinteresē. L. Romele, raksturojot institūciju sadarbības lomu darba vides veidošanā, iepazīstināja ar topošo ģenerālvienošanos par minimālās algas līmeni būvniecības nozarē, ko īsteno arodbiedrības. Šis pasākums nav vērst uz jauniešu bezdarbu, lai nepastarpināti mazinātu ēnu ekonomiku un padarītu nozari patīkamāku jauniešiem.

E. Simsone piekrīt stereotipam, ka galvenā problēma ir nonākt darba tirgū un tur palikt. To kavē profesionālās kvalifikācijas trūkums. Jaunieši nereti izvēlas vidējās vispārējās mācību iestādes, neiegūst profesionālu kvalifikāciju un neturpina izglītību augstākās mācību iestādēs. Otrs iemesls — iepriekšējās darba pieredzes trūkums.

Jauniešu nodarbinātību iespaido reģionālās problēmas. Jo tālāk no ekonomiskās

attīstības centra, jo tur esošās problēmas un dzīves veids atstāj lielāku ietekmi uz jauniešu sākotnējām izvēlēm un dzīvesveidu. Bieži vien jau agrā vecumā jauniešiem ir savi bērni, bet jaunajiem vecākiem nav iegūta pamatizglītība, no tā taču veidojas dzīves modelis.

O. Krasnopjorovs atzīst, ka jauniešu bezdarba tēma ir kopsaucējs divām savstarpēji saistītām problēmām — (1) reģionālajam bezdarbam (Latgalē augsts bezdarbs kopumā un arī jauniešu bezdarbs) un (2) nepietiekamai izglītības kvalitātei.

Statistika liecina, ka izglītība ietekmē nodarbinātību. Tikai 4% no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem ar augstāko izglītību ir bezdarbnieki — mazāk kā iedzīvotāju grupās bez izglītības. Pusei no NVA reģistrētajiem bezdarbniekiem ir zems izglītības līmenis, bet ir iepriekšējā darba pieredze, tātad darba pieredzes trūkums nav izšķirošs darba iegūšanai un noturēšanai.

Centralizēto eksāmenu rādītāji liecina, ka mazās skolās un mazās klasēs eksāmenu rezultāti ir sliktāki. Protams, ir arī tādas mazās skolas, kur rezultāti ir labi, bet tās ir izņēmums. Tā iemesls — tā kā pamatskolās un vidusskolās finansējumu saņem atbilstoši skolēnu skaitam, skolās ar mazu skolēnu skaitu ir mazs finansējums un zemas algas. Pēc statistikas datiem, jo augstāka alga ir skolotājiem, jo augstāki ir specializēto centralizēto eksāmenu rezultāti. Izskaidrojums ir vienkāršs — ja finansējums skolās ir, tad var izvēlēties labus skolotājus. Ja algas zemas, jāņem tas, kas vēlas strādāt, bez atlases kritērijiem. Ko labu var iemācīt bērniem sliktos skolotājus?

1.4. Ko dara valsts un jauniešu organizācijas, lai jaunieši varētu atrast darbu?

Valsts ir domājusi par jauniešu nodarbinātības veicināšanas instrumentiem un tie darbojas. Kā teica D. Traidās, “NVA un VIAA piedāvātie nodarbinātības veicināšanas pasākumi nosedz visu perimetru” (visas saistītās

jomas). VIAA ir Eiropas karjeras atbalsta politikas īstenotāja. Šī politika ietver abus aspektus — kas ir darba meklētājs un kas notiek darba tirgū.

Jauniešiem paredzēta īpaša programma “Jauniešu garantija” (spēkā kopš 2014. gada). Programmā risina katru bezdarba gadījumu individuāli, vērtē katru situāciju atsevišķi un atbilstoši tai piedāvā pasākumus un pakalpojumus (E. Simsone, A. Tutova). Pieejami trīs veida pasākumi: apmācību, nodarbinātības un dažādi atbalsta pasākumi. Kopš 2014. gada dažāda veida pakalpojumus izmantoja vairāk kā 70 tūkstoši jauniešu, kas saņēmuši karjeras konsultācijas, piedalījušies subsīdētās nodarbinātības pasākumos un apmācību programmās, iegūstot kvalifikāciju, piedaloties tālākizglītības vai neformālās izglītības programmās, kas palīdz paaugstināt konkurenci darba tirgū.

Pēc dalības apmācību programmās vidēji 45% jauniešu atrod darbu, pēc nodarbinātības pasākumiem virs 80% jauniešu atgūst darbu — vai nu paliek savās darba vietās pēc subsīdētās nodarbinātības pasākuma, vai atrod darbu citā uzņēmumā (E. Simsone).

No Jauniešu garantiju ietvara caur VIAA īstenoto izglītības programmu beidzējiem 75% atgūst vietu darba tirgū. Izglītībai un kvalifikācijai patiešām ir liela nozīme darba iegūšanā (D. Traidās).

Ideja par LM Jauniešu garantiju programmu radās pēc krīzes (A. Tutova). Jauniešus krīze skāra vairāk kā pieaugušos nodarbinātos, tāpēc valsts atbalsta programmas sāka strādāt ne tikai ar reģistrētiem bezdarbniekiem, bet arī ar ekonomiski neaktīviem jauniešiem *NEET* grupā. Trīs gadu laikā trīs projektos iesaistījās 100 tūkst. jauniešu. Programma veidota tā, lai katrs *NEET* grupas jauniešs varētu kaut ko iegūt no tās — gan jaunieši ar nepabeigtu augstāko izglītību, gan invalīdi un citi. Programma piedāvā kopumā 15 dažādus pasākumus.

Ekonomikas ministrija piedāvā īstermiņa, vidēja termiņa un ilgtermiņa darba tirgus

prognozes, kurās uzrāda darba spēka pieprasījumu un piedāvājumu (N. Linde).

JSPA (A. Kasemira) strādā ar jauniešiem, iesaistot tos neformālās izglītības programmās. Viena no aģentūras būtiskākajām prioritātēm ir sociālā iekļaušana, lai ikvienam jauniešim būtu iespējas attīstīt savas kompetences, piedaloties aģentūras administrētajās programmās. Piemēram, projekta “Proti un dari” ietvaros aģentūras galvenā mērķa grupa ir tie jaunieši *NEET* situācijā, kas paši nav motivēti risināt savas problēmas, līdz ar to ir jāiegulda liels darbs, lai viņus identificētu un pārliecinātu par dalību projektā. Arī kompetenču paaugstināšanas programmas tiek radītas individuāli katram jauniešim, lai panāktu labāko rezultātu un atgrieztu šos jauniešus darba tirgū vai izglītībā.

Izm ielplānojusi un VIAA īsteno lielu nacionālo programmu — vismaz 300 izglītības iestādēs tiks ieviesta karjeras konsultanta štata vieta. Sākot no 7. klases, skolēniem mācīs par karjeras izvēli, sevis novērtēšanu, savu spēju formulēšanu, lai saprastu, ko nozīmē izvēlēties profesiju. Uz 700 bērniem ir paredzēts viens karjeras konsultants, kas nepastarpināti ir saskaņā ar darba plānu strādās ar jauniešiem. Programmu bija paredzēts sākt 2009. g., bet tūlīt pēc krīzes to izvītroja no veicamo darbu saraksta. (D. Traidās).

NVA speciālisti arī brauc uz skolām — pēc izsaukumiem vai proaktīvi. Pieprasījums pēc karjeras konsultācijām pieaug, jo skolas un augstskolas apzinās jauniešu vajadzības (E. Simsone).

1.5. Izglītības loma jauniešu nodarbinātības veicināšanā

O. Krasnopjorovs nešaubījās, ka, apvienojot skolas, var izbrīvēt līdzekļus, lai paaugstinātu skolotāju algas. Viņš un citi eksperti nepiekrīta R. Karnītes iebildumam, ka pareizāk būtu piepildīt skolas ar skolēniem, nekā tās slēgt, veicinot lauku teritoriju depopulāciju. O. Krasnopjorovs uzskatīja, ka ar imigrāciju mazo skolu iztukšošanas nevar apturēt. To

varētu, ja uz Latviju brauktu cilvēki ar labu kvalifikāciju, bet tādi brauks uz citām Eiropas valstīm, kur lielāki ienākumi.

Laukos mazās skolas jāslēdz, bet vietējie iedzīvotāji to nevēlas, jo skolas ir kultūras un izglītības centrs un nodarbina kvalificētus darbiniekus (A. Kasemira). Politikus, kas atbalsta mazo skolu slēgšanu, nākamajās vēlēšanās neievēl. Tāpēc ir jādomā par komunikāciju izglītības sistēmas norisēs. Ir jāprot pārliecināt, ka, pastāvot pašreizējam finansēšanas mehānismam “nauda seko skolēnam”, lielākās skolas ne tikai pilsētās var dot labāku izglītību un lielākas iespējas turpināt izglītošanos. No otras puses, ir jāizvēlas, kāda būs valsts attīstība — policentriska vai citāda. Valsts nav tikai trīs lielas pilsētas (I. Ostrovska). Skolu sistēma tiešām tiek sakārtota, bet tās īstenotāji nemainās un tas joprojām ietekmē izglītības kvalitāti. Skolu segregācija ir milzīga problēma. No lielām, labām skolām nāk labi skolēni, no mazām nē. I. Ostrovska atzina, ka skolu reforma laikam nav novēršama.

Konsilija dalībnieki atzīmēja, ka lielāki uzlabojumi nepieciešami vidējās izglītības un augstākās izglītības jomā. D. Traidās īpaši akcentēja, ka profesionālās izglītības nozarē un nodarbinātības veicināšanas nozarē pēdējos piecos gados ir sperti lieli soļi, lai reaģētu uz darba tirgū notiekošo. Daudzās reformas ir bijušas vērstas uz labiem rezultātiem. Arī L. Griņeviča apstiprināja, ka profesionālā izglītībā ir labas izmaiņas. Piemēram, Ogres Valsts tehnikums iesaistās starptautiskos projektos, Latvijas studenti tiek ar ārvalstu studentiem, tehnikumā veicina darba vidē balstītu izglītību.

To nevar teikt par augstāko izglītību. Augstākās izglītības programmu trūkums ir profesionālas pieredzes nenodrošināšana. Darba devēji nevēlas ņemt darbā augstskolu beidzējus bez profesionālajām iemaņām, bet augstskola tās nevar iemācīt, jo augstskolas pasniedzējiem nav praktiskās pieredzes. Akadēmisko izglītību ieguvušie var darboties tikai

akadēmiskā vidē — kā augstskolu pasniedzēji vai zinātnē.

V. Urvačovs (arī D. Traidās, L. Griņeviča) uzsvēra, ka īpaša loma jauniešu turpmākajā konkurētspējā ir augstiem augstākās izglītības iestādes kvalitātes standartiem, augstākās izglītības programmu kvalitātei un pasniedzēju labai sagatavotībai. Pirmkārt, šādas augstākās izglītības iestādes absolventi sniegs lielu pienesumu ekonomikai, atbildīs darba tirgus prasībām un būs nodrošināti ar augstākās kvalitātes izglītību. Otrkārt, šādi jauni profesionāļi būs daudzpusīgi attīstītas personības. Liela loma ir arī vidusskolas līmeņa izglītībai.

Kvalitatīvai izglītībai ir nepieciešama daudzvalodība (V. Urvačovs). Mūsdienīgam skolēnam ir brīvi jāpārvalda divas vai vairākas svešvalodas. Laiks, ko jaunieši pavada vidusskolā, ir labi piemērots valodu apguvei. Tādējādi skolēni jau kopš jaunības brīvi pārvaldīs vairākas svešvalodas, iegūs nozīmīgas priekšrocības darba tirgū nākotnē. L. Griņeviča īpaši akcentēja krievu valodas nozīmi, integrējoties Latvijas darba tirgū. Visas svešvalodu zināšanas dod konkurences priekšroku darba tirgū, tomēr prasme sazināties krievu valodā Latvijas darba tirgū ir biežāk vajadzīga, nekā prasme sazināties vācu vai zviedru valodā, ko vidusskolā bieži apgūst kā otro svešvalodu. Valodu mācības nepietiekamība augstskolās ir izteikta.

Ir ļoti svarīgi, kādas kompetences studējošie iegūst katrā izglītības līmenī, ņemot vērā turpmāk šajā slēdzienā minēto (A. Kasemira).

Sava komentāra nobeigumā V. Urvačovs citē latīņu sakāmvārdu: *Non scholae, sed vitae discimus.* / Mēs nemācāmies skolai, bet dzīvei.

1.6. Ko darīt?

Valsts institūciju un ekspertu ziņotais apstiprināja, ka iemesli, kāpēc jaunieši nevar atrast darbu, ir zināmi, un atbilstoši tiem sagatavoti nodarbinātības veicināšanas

instrumenti. Tomēr bezdarbs gados jauno darba meklētāju grupā turas augsts. Tas nozīmē, ka ir kāds pietiekami nenovērtēts, bet ietekmīgs apstāklis vai vairāki apstākļi, kas kavē normalizēt jauniešu bezdarbu vismaz līdz vidējam rādītājam valstī (kas, samazinot jauniešu bezdarbu, arī pazeminātos).

Novēršot šos apstākļus, varētu uzlabot absurdo situāciju, ka sekmīgajiem darba devējiem trūkst darbinieku, savukārt darba tirgus spēcīgākā, uz nākotni vērstā daļa nevar atrast darbu. Konsilijā izskanēja domas par problēmām un to risinājumiem vairākās jomās.

Ģimene

Konsilijā vairākkārt izskanēja vērtējumi par ģimenes lomu jauniešu darba mūža veidošanā. Ģimenei un skolai ir jādod ievirze skolēniem par nākamo profesiju. Jūtams, ka tā nenotiek (K. Didenko).

Vairāku apstākļu ietekmē (attīstīti sociālie tīkli, vecāku aizņemtība, iekļaušanās atšķirīgā sociālā vidē, vāji attīstītas ģimenes uzņēmējdarbības tradīcijas un citu) paaudzes attālinās. Ģimenes uzdevums — dot labākās iespējas un padomus jaunajai paaudzei, nav mainījies, bet ir mainījusies iespēja to īstenot. Ģimenes ietekme var būt (1) apstākļu noteikta, kad jaunais cilvēks izvēlas savu dzīves ceļu, balstoties uz ģimenē esošo pieredzi, vai nu to atkārtojot (A. Kasemira, I. Ostrovska), vai arī — radikāli no tās izvairoties; un (2) noteikta ar ierobežojumiem, kad ģimene regulē jaunieša izvēli, nosakot savu atbalstu izglītībai (D. Traidās) vai pirmajiem darba dzīves gadiem.

Sagatavošanās darba tirgum

Jaunieša kā personības un darba tirgus dalībnieka veidošana ir jāsāk pirms viņa ienākšanas šajā tirgū — ģimenē, agrās izglītības pakāpēs (A. Kasemira, I. Ostrovska). Jauniešiem jau agrā vecumā ir jāstāsta par darba devēju un to, ko no darba devēja var prasīt, un to, ko nevar. Ir jārunā ar jauniešiem

par vērtību orientāciju. Jauniešiem ir jāsaprot, kas viņi ir, kādas ir viņu iespējas. Jāsaprot, ka vienkāršās profesijās strādājot nevar sasniegt augstu dzīves līmeni un, ja viņi nevar iegūt daudz, rodas netaisnības sajūta un vēlme — ja nevaru tā, es nedaru neko. Jautājums par vērtību orientāciju ir pilnīgi atstāts novārtā (A. Kasemira).

Jāiegūst vairāk informācijas par ārvalstu darba tirgu un migrācijas sekām. Jaunieša izpratnē — var jau aizbraukt uz citu valsti, kur nopelnīs vairāk naudas, bet ir jāspēj novērtēt sekas, piemēram, kas notiks ar viņa ģimeni, kā būs, kad viņa bērns ar saviem vecvecākiem nevarēs saprasties svešā valodā (A. Kasemira).

A. Tutova pastāstīja par pieredzi savā skolā. NVA nodarbības laikā viņa lūdza 9. klases jauniešiem, kas vēlas aizbraukt no Latvijas, pacelt roku — visi pacēla. Jautājot par darba tirgu, izrādījās, neko jaunieši nezina — ko viņi grib strādāt, kāds izskatās darba tirgus Latvijā un ārvalstīs, kādas profesijas pieprasa, piemēram, Lielbritānijā, un neapzinās, ka ārvalstīs tiek piedāvāts galvenokārt vienkāršo profesiju darbs (ar atbilstošu samaksu), kas gan ir lielāka kā Latvijā par tādu pašu darbu.

Karjeras konsultanti apstiprina, ka zināšanas ir nepietiekamas. Jauniešiem ir lielas ambīcijas par algu, viņi neparedz karjeras ceļu — vēlas visu uzreiz un neinteresējas, kas būs jādara.

Ir daudz labu portālu, kur iepazīstina ar profesijām, publicē arī informāciju par darba samaksu, un tomēr jaunieši nav pietiekami informēti. Informācija ir pieejama, bet jaunieši to nemeklē. Tāpēc informēšanas stratēģija ir vēlreiz jāpārdomā. Ir jādod kvalitatīva informācija jau skolās un tādā valodā, ko jaunieši saprot. Piemēram, bija labs projekts, novērtēja, kas no jaunieša varētu iznākt (A. Tutova). Ir jārunā ar jauniešiem. Valsts pārvaldē ir jāpārliecinās, vai jaunieši uztver un vēlas dzirdēt to, ko viņiem saka un rāda. Ir jāveido jauniešiem saprotama valoda

un komunikācijas veids, lai viņi uztvertu vēstījumu.

Konsilija dalībnieki bija vienprāt, ka jaunieši nav pietiekami sagatavoti darba tirgum un to parasti konstatē pēc skolas beigšanas, kad jau ir jāpieņem lēmumi. Karjeras konsultantus gatavo un programmas īsteno, bet skolā viņu nav un skolā nemāca par profesijām. Tas traucē izvēlēties konkrētu karjeru. Jaunieši izvēlas nodarbošanos, nezinot, kas gaida nākotnē, un ir gatavi jau studiju laikā mainīt profesiju, nevēlas strādāt to, ko mācās. Bieži vien cenšas iekļūt jebkurā no valsts budžeta finansētajām studiju vietām, jo tiecas tikai pēc diploma. Vadās no ieteikuma vai sabiedrības attieksmes pret profesiju, bet nezina, kas šajā profesijā jādara. Nezina neko par profesiju klasifikāciju, profesiju standartu (I. Ostrovska, K. Didenko).

Kā noderīgs piemērs tika minēts, ka, piemēram, Skandināvijas valstīs bērna karjeras un profesionālās iespējas novērtē jau agrā vecumā un to varētu darīt izglītības sistēmā. Tomēr, praktizējot agrīnu bērna/jaunieša karjeras novērtēšanu, nedrīkst pārspīlēt (D. Traidās), jo ir viegli kļūdīties. Karjeras konsultantam ir jāpalīdz, lai bērns, 9. klasi beidzot, saprastu, kam ir piemērots. Lai to panāktu, pietrūkst pāris atbalsta mehānismu, par to jau tiek domāts.

Informācija par darba tirgu ir jābalsta uz faktiem. Arī izglītības pakalpojuma pārdošanā ir jābūt labam mārketingam, sevišķi profesionālās izglītības jomā. Ar konkrētiem piemēriem un skaitļiem jāparāda, ka profesionālo izglītību ieguvušo vidū nodarbinātības līmenis ir augstāks kā vispārējo izglītību ieguvušo vidū, ka profesionālā izglītība dod stabilitāti darba tirgū un augstākas nodarbinātības iespējas, palīdz pārvarēt krīzes situācijas un pielāgoties darba tirgus izmaiņām (L. Romele). Viņa norādīja, ka jauniešu sagatavošana darba tirgum jāvērtē vertikālā un horizontālā skatījumā:

- 1) vertikāli — izglītības sistēma šķērssgriezumā — iespējas, beidzot vidusskolu, iegūtās prasmes, profesionālā izglītī-

ba, duālā izglītība un darba vidē balstītas mācības;

- 2) horizontāli — sadarbība starp dažādām institūcijām, arī politikas plānošanas jomā.

Aktīvas pieejas veidošana izpratnē par uzņēmējdarbību un darba vietu rašanos

Pētījumi pierāda, ka pats efektīvākais nodarbinātības problēmas risinājums ir uzņēmējdarbība, uzņēmējdarbības veicināšana (A. Kasemira). Jaunietis ne tikai pats ir nodarbināts, bet var nodarbināt arī citus. Tāpēc svarīgi bērniem, jauniešiem piedāvāt iegūt zināšanas un prasmes uzņēmējdarbības jautājumos. Piemēram, informācijas un komunikācijas tehnoloģijās (IKT) balstīta uzņēmējdarbība veicina augsmi un ir jauniešiem sevišķi piemērota (D. Traidās). Taču priekšstats par uzņēmējdarbību, darba vietu veidošanos, uzņēmējdarbības vidi un paša jaunieša lomu uzņēmējdarbībā ir vienkāršots, balstīts pasīvā pieejā ("kāds veic uzņēmējdarbību un piedāvā man darba vietu ar labu samaksu un tad varbūt es to piedāvājumu pieņemšu"). Izglītības sistēma, mācību procesā balstoties uz abstraktiem piemēriem, sekmē šāda priekšstata veidošanos.

Uzņēmējdarbībai nepieciešamas investīcijas — ja pašiem naudas nav, jāmeklē citur. Pētījumi norāda, ka jaunieši nepietiekami pārzina vietējo uzņēmējdarbības atbalsta instrumentu sistēmu Latvijā. Vienmēr pastāv skepse — visi nevar būt uzņēmēji, ne visi var aizbraukt un iegūt kontaktus. Lai būtu darba vietas, ir vajadzīgi lieli uzņēmumi. Jaunieši nevar tādus izveidot, ja vecāki nav turīgi vai nav iespējas saņemt finansējumu uzņēmējdarbības uzsākšanai (L. Griņeviča). Vērtējumi par to, ka nav iespēju uzsākt darbu, tiek uzklauti labprātāk, nekā vērtējumi, kas liecina, ka šādas iespējas ir.

Turklāt mūsdienās uzņēmējdarbībai svarīgāki par naudu ir darbinieki. Vērojams paradokss, ka uzņēmēji meklē darbiniekus un

jaunieši meklē darbu, bet darbā nav izmantotjami.

Zināšanu apguves procesā netiek skaidrotas uzņēmējdarbības īpatnības, piemēram, atšķirība starp lielo un mazo uzņēmumu iespējām, tiek pārmērīgi uzsvērtā mazo uzņēmumu nozīme un veiksmes pieredze, neizskaidrojot mazās uzņēmējdarbības riskus (D. Traidās, R. Karnīte). Turklāt Latvijā vēl nav ģimenes biznesa tradīciju, kas ļautu iegūt praktisku pieredzi uzņēmējdarbībā (I. Ostrovska).

Lai radītu reālu priekšstatu par uzņēmējdarbību, par to ir jāstāsta, arī par sociālo uzņēmējdarbību, kas jauniešiem varētu būt pievilcīga, t.sk., uzņēmējdarbības risku kontekstā (A. Kasemira). Iespējams risinājums ir ne tikai darba vidē balstīta izglītība, bet arī mācībspēku prakses, kad visu līmeņu profesionālās zināmā mērā arī akadēmiskās izglītības mācībspēkiem, kas jauniešiem māca ar uzņēmējdarbību saistītas zinības, ir regulāri jāiegūst praktiskas darba iemaņas uzņēmumos (šāds Vidzemes Augstskolas priekšlikums izskanēja 2017. g. augustā notikušajā jauno zinātnieku forumā Lēdurgā).

Jauniešu attieksme pret darbu

DU ir veikts pētījums par karjeras neizlēmību, kas labi raksturo jauniešu attieksmi pret darbu (pētījuma autore ir karjeras konsultante, maģistre V. Litiņa) (I. Ostrovska). Veiktas trīs aptaujas: 1) aptauja par jauniešu rakstura iezīmi — neizlēmība; 2) aptauja par karjeras neizlēmību; 3) intervijas ar pieciem konkrētiem jauniešiem.

Aptaujā piedalījās Daugavpils jaunieši — 82 atbildētāji bija 12. klases audzēkņi un 55 — DU pēdējo kursu studenti.

Pētījums uzrādīja acīm redzamu saistību starp rakstura iezīmi — neizlēmība un karjeras neizlēmība un noveda pie kopīga secinājuma — jaunieši vidusskolā ir neizlēmīgi. Novērojums, ka 17 gadu vecumā jaunieši ir vairāk neizlēmīgi nekā 23 gadu vecumā, ir loģisks.

Faktori, kas ietekmē neizlēmību:

- uztver izglītību kā vienu no iespējām veidot labu karjeru, bet nezina, kādu izglītību vajadzētu iegūt, jo nezina savas karjeras mērķi;
- pārliecības trūkums;
- tieksme pēc atzinības, novērtējums kā karjeras attīstības elements;
- prakses un darba vietas pieejamība;
- ģimenes loma — slikti, ja nav ģimenes atbalsta, vecāki nevar pateikt un ieteikt; mazizglītoti un maznodrošināti vecāki nereti atražo tādas pašas pēcnācējus;
- rakstura īpašība;
- sociālekonomiskais faktors — darba samaksa.

Jaunieši vairās uzņemties atbildību un baidās pieņemt lēmumu, negrib kļūt par uzņēmējiem (no 25 cilvēkiem, tikai 2–3 norāda, ka viņi vēlas būt uzņēmēji), vēl vairāk ir tādu, kas īsti nezina, kā tas ir — būt uzņēmējam (I. Ostrovska). Negrib mācīties kādu konkrētu pieprasītu profesiju, bet ir arī tā, ka, piemēram, aizbrauc no Daugavpils uz Rīgu mācīties par ārstu, bet atpakaļ nevēlas atgriezties mājās pat aicināti, kaut gan Daugavpilī ārsti ir vajadzīgi.

Tomēr L. Griņevičas veiktais pētījums 2014. un 2015. g. norāda, ka 60,2% no aptaujātajiem 764 jauniešiem ir interese par uzņēmējdarbības uzsākšanu, savukārt vislielākā interese par uzņēmējdarbības uzsākšanu ir jauniešiem, kas ieguvuši augstāko profesionālo (70%) un maģistra (66%) izglītību.

Ne mazāk svarīga ir jauniešu attieksme pret darbu kā tādu. Tas būtu jāmāca jau skolā (N. Linde). Jauniešu attieksmē pret darbu un darba devēju vairāk ir apziņa “man pienākas”, nevis — “mans pienākums”. Jaunieši nesaprot, ka viņu labklājība darbā ir atkarīga arī no pašu devuma. Eksperti vērtēja, ka šāda attieksme veidojas skolā, kur skolēnus nav atļauts nodarbināt fiziskā darbā (I. Ostrovska).

Vienaudžu ietekme

Jauniešu vecumā vienaudžu piemērs ir nozīmīgs gan profesijas izvēlē, gan attieksmē pret darbu un ienākumiem, gan migrāciju.

Arī novērojumā, ka jaunieši negrib apgūt profesijas, kas būtu viņiem atbilstošas pēc viņu profila, bet viņiem liekas nepiemērotas, jo nav prestižas (A. Kasemira, D. Traidās) ir sava daļa vienaudžu ietekmes. 2014. un 2015. g. veiktā jauniešu aptauja uzrādīja, ka jaunieši rēķinās ar savu vienaudžu vērtējumu par viņu darba vietu (L. Griņeviča).

Raksturīgi, ka sekmīgie jaunieši nesaprot neveiksmīnīkus.

Darbaspēka mobilitāte

Mūsdienās aktīva ir gan iekšējā, gan ārējā mobilitāte (migrācija).

Latvijā migrāciju uztver ar nožēlu, tomēr saprot un attaisno. Eksperti to vērtēja pozitīvi. No vienas puses, ir skumji, ka jaunieši, arī zinātnieki, grib braukt prom, no otras puses, tā notiek arī attīstītās valstīs. Jaunieši vēlas izzināt pasauli un paplašināt savu pieredzi, un tas ir labi, taču viņiem jādod signāls, ka viņi valstij ir vajadzīgi. Tas jādara gan sabiedrībā kopumā, gan izglītībā, gan ģimenē (A. Kasemira, A. Tutova).

Plašākā skatījumā ārējā mobilitāte, no vienas puses, rada jauniešiem plašas iespējas, ja Latvijā piedzīvota neveiksme, bet, no otras puses, nestrādājošs jaunietis kļūst par konkurences objektu starp iekšējo un ārējo tirgu, tādējādi uzliekot vēl sarežģītākus pienākumus darba devējiem, valsts institūcijām un sabiedriskajām organizācijām rūpēs par jauniešu integrāciju Latvijas darba tirgū un Latvijas darba tirgus nākotni.

Arī iekšējā darbaspēka mobilitāte maina virzienu. Piemēram, uz Rīgu brauc no lielām pilsētām, uz Daugavpili brauc no apkārtējām mazākām pilsētām (I. Ostrovska). Darba tirgum bīstamāka ir kombinētā migrācijas plūsma — lauki — mazās pilsētas — lielās pilsētas — Rīga — emigrācija.

2. Konsilija slēdziens Konceptuālās nostādnes

Trīs nostādnes:

- 1) mērķa formulējums — meklēt risinājumus jauniešu nodarbinātības veicināšanai — t.i., saprast, kā novērst apstākļus, kas liedz jauniešiem iekļauties darba tirgū un tur palikt;
- 2) izpratne par jauniešu bezdarba cēloņiem — ir objektīvi un subjektīvi cēloņi un abi ir vienlīdz svarīgi;
- 3) veids, kā jaunieši var iesaistīties darba tirgū: kļūt par darba ņēmēju (nodarbināto), vai pašam veidot nodarbinātību kā darba devējam (uzņēmējam) vai kļūt pašnodarbinātam.

Vai jauniešu bezdarbs Latvijā ir problēma?

Nodarbinātības analizē jauniešus daļa divās vecuma grupās — 15–24 gadus veci un 25–29 gadus veci.

Bezdarba rādītāju salīdzinājums iedzīvotāju vecuma grupās liecina, ka jauniešu bezdarbs ir nozīmīga sociālās attīstības problēma, tomēr dziļāka analīze parāda, ka jauniešu bezdarbs drīzāk ir savdabīga problēma, nesalīdzināma ar bezdarba vērtējumiem citās iedzīvotāju grupās.

Pirmkārt, jauniešu vecuma grupās, sevišķi jaunākajās, ekonomiski neaktīvo iedzīvotāju daļa ir augstāka kā pārējās iedzīvotāju grupās tāpēc, ka jaunieši vairāk kā iedzīvotāji citās grupās ir iesaistīti izglītībā un darbu nemeklē.

Otrkārt, ekonomiski neaktīvo jauniešu grupā ietilpst arī iedzīvotāju daļa, kas nemācās, nestrādā un nav reģistrējušies par bezdarbniekiem (NEET), kuru izredzes darba tirgū ir sevišķi mazsolas.

Treškārt, neskatoties uz skaitļiem un salīdzinājumiem, jauniešu bezdarbs skar jaunus cilvēkus — darba tirgus papildinājuma aktīvāko un izglītotāko daļu, turklāt neveiksme darba mūža pašā sākumā var izmainīt visu cilvēka darba dzīvi.

Ceturtkārt, ārējā darba tirgus pieejamība, no vienas puses, rada jauniešiem plašas iespējas, ja Latvijā piedzīvota neveiksme, bet, no otras puses, nestrādājošs jaunietis kļūst par konkurences objektu starp iekšējo un ārējo tirgu, tādējādi uzliekot vēl sarežģītākus pienākumus darba devējiem, valsts institūcijām un sabiedriskajām organizācijām rūpēs par jauniešu integrāciju Latvijas darba tirgū un Latvijas darba tirgus nākotni.

Kāpēc jauniešiem grūti atrast darbu?

Galvenais jauniešu nodarbinātībā ir spēja iekļauties darba tirgū un tur palikt. Apkopojot konsilija ekspertu un valsts institūciju darbinieku novēroto un balstoties uz L. Griņevičas doktora darba "Jauniešu bezdarba ietekmējošo faktoru analīze Latvijā" ietvaros veikto pētījumu, formulētas cēloņu grupas, kas kavē jauniešus iekļauties darba tirgū un tur palikt.

Objektīvi, no jaunieša personības un rīcības neatkarīgi cēloņi

1) Vide:

- ekonomiskā vide (nodokļi, regulējums, standarti, apgrūtināta uzņēmējdarbība);
- tautsaimniecības struktūra (maz lielu uzņēmumu, nozaru struktūra, jauniešiem tīkamās specialitātēs trūkst darba vietu);
- reģionālās attīstības problēmas — jo tālāk no ekonomiskās attīstības centra, jo tur esošās problēmas un dzīves veids atstāj lielāku ietekmi uz jaunieša sākotnējām izvēlēm un dzīvesveidu;
- 90. gadu sākumā dzimušo pieredzi ietekmē sabiedrībā un plašsaziņas līdzekļos uzsvērti paustais viedoklis, ka viss ir slikti.

2) Izglītība:

- izglītības piedāvājums, kas veidots pēc darba devēju ieteikuma, neatbilst jauniešu iecerētajai profesijai, savukārt tā neatbilst darba tirgus vajadzībām;
- nav iepriekšējā darba pieredze vai iepriekšējā darba pieredze neatbilst piedāvātajam darbam;
- izglītības iestādei nav sadarbības ar dar-

ba devēju, nav kur iziet praksi, prakse ir formāla, "uz papīra", topošie speciālisti neiegūst praktiskas iemaņas darbam; taču situācija uzlabojas. Jau vairākus gadus profesionālās izglītības iestādes (PII) cieši sadarbojas ar darba devējiem gan tradicionālo prakšu jautājumā, gan darba vidē balstīto mācību (DVB) jautājumā. Ir cieša sadarbība Konventos, kuri darbojas katrā PII. Darba devēji piedalās kvalifikācijas eksāmenos, pirms kuriem ir obligātā sešu mēnešu kvalifikācijas prakse. DVB ir samērā jauns profesionālās izglītības iegūšanas veids, kurš iniciēts no abām pusēm — no ministrijas un darba devējiem. Šajā gadījumā audzēkņi vairāk pavada laiku uzņēmumā, t.sk. apgūstot teoriju, nekā izglītības iestādē;

- studiju maksas — ja jāmaksā dārgi par studijām, kam nav saistības ar praksi, jaunieši labāk brauc mācīties uz ārzemēm vai cenšas iegūt izglītību formāli, no valsts budžeta finansētās studiju grupās, neatkarīgi no studiju virziena;
- augstākā izglītība ilgstoši nav bijusi saistīta ar praksi;
- jaunieši jau skolā iegūst lielas ambīcijas, solījumu, ka pēc mācībām labā izglītības iestādē varēs saņemt lielas algas, turpretī darba iegūšanas un noturēšanas iemaņas izglītības iestādē netiek iegūtas;
- augstākās izglītības iestādes motivē jauniešus darbam ārvalstīs un atbilstoši cenšas veidot mācību programmu saturu, bet rezultātā sagatavo jauniešus bezpersoniskam pieprasījumam, kas nozīmē, ka jaunietis nav sagatavots ne iekšējam, ne ārējam tirgum;
- striktais dalījums starp akadēmiskām un profesionālām mācību programmām ierobežo augstskolu beidzēju integrāciju darba tirgū — akadēmisko izglītības programmu beidzējiem ir grūti atrast darbu ārpus akadēmiskās vides tāpēc, ka trūkst praktisku darba iemaņu (nav prakses, pasniedzējiem nav praktiskā darba iemaņu).

2) Darba devēja attieksme:

- darba devēji vērtē drastiski, balstoties uz informāciju, ka jaunieši negrib strādāt;
- nesamērīgums no darba devēju puses, pārāk augstas prasības par pieredzi;
- jauniešiem tiek noteikts nekonkurētspējīgs un nevienlīdzīgs atalgojums — nevienlīdzīga attieksme pret jauniešiem rada sliktu informāciju par konkrēto uzņēmumu un darba tirgu kopumā, no tā rodas neticība, sarežģījumi un motivācijas trūkums, jaunieši nespēj iekļauties darba tirgū;
- tomēr profesionālajā izglītībā ir ļoti daudz piemēru, kad darba devēji, redzot audzēkņu prasmju pieaugumu, jau prakšu laikā maksā atalgojumu atbilstoši iegūtām prasmēm, kaut gan kvalifikācijas vēl nav. DVB ir pat nosacījums, ka obligāti jānoslēdz darba vai DVB prakses līgums un jāmaksā alga vai uzņēmuma stipendija.

3) Valsts atbalsta sistēma nodarbinātības jautājumos:

- NVA atbalsta sistēma nav pietiekama — jaunieši nevar sagaidīt rindu uz speciāliem kursiem (galvenokārt uz valodām), sāk strādāt mazkvalificētu darbu un zaudē rindu, sākas aplis — netiek uz labāku amatu, jo nav valodas, bet valodas zināšanas iegūt nevar;
- pasākumos iesaista konkrētu jauniešu skaitu vai ierobežotu auditoriju, nevar pretendēt uz NVA pakalpojumu, tāpēc nemaz neregistrējas NVA;
- tiek piedāvāti īstermiņa instrumenti, kas vērsti uz īstermiņa problēmu “apārstēšanu”;
- NVA apmācību programmās apmāca trūkstošās specialitātēs, bet jaunieši apgūst profesiju un aizbrauc (ārsti, IT speciālisti) — vēlami noteikumi, ka pēc apmācības beigām ir jāatstrādā noteikts laiks Latvijā (šādu prasību var noteikt darba devējs līgumā par darba devēja finansētu darbinieka apmācību vai karjeras uzlabošanu).

Subjektīvi, no jaunieša personības un rīcības atkarīgi cēloņi

1) Motivācija darbam un uzņēmība:

- motivācijas trūkums iekļauties darba tirgū;
- ja mācību laikā iegūtās augstās ambīcijas neizdodas īstenot, jo nav nepieciešamo iemaņu, jauniešos ātri rodas neizpratne un vilšanās, pasivitāte darba tirgū;
- pasīva pieeja izpratnē par uzņēmējdarbību (kāds veic uzņēmējdarbību un sagādā man labu darba vietu);
- darbinieka lomas nenovērtēšana uzņēmējdarbībā (darbinieks kā pasīvs saņēmējs, nevis kā devējs);
- informāciju par neizdošanos un iespēju trūkumu uztver labāk kā informāciju par sekmīgiem piemēriem un pieejamām iespējām.

2) Gatavošanās darba dzīvei:

- nepareiza izglītošanās ceļa izvēle pēc 9. klases beigšanas — neapgūst sev vai darba tirgum piemērotu specialitāti vai izvēlas vidējo vispārējo izglītību, kas nedod pietiekamu sagatavotību turpmākai profesionālai izglītībai;
- neinteresējas par NVA un VIAA piedāvājumu nodarbinātības veicināšanai.

3) Darba vietas izvēle:

- neapmierinātība ar darba vidi konkrētajā uzņēmumā;
- neapmierinātība ar piedāvāto darba samaksu;
- neapmierinātība ar citiem darba apstākļiem;
- kauns strādāt mazāk prestižu darbu, ja kursa biedri strādā labākos darbos.

4) Grūtības darba iegūšanā un izpildē:

- iegūtā/iegūstamā izglītība neatbilst darba tirgus prasībām;
- profesionālās kvalifikācijas trūkums;
- nav nepieciešamās darba pieredzes;
- trūkst krievu valodas zināšanu;
- neprasme pārvarēt grūtības, pārāk daudz lietas nākušas viegli un bez piepūles;

- nepietiekamas zināšanas un interese par NVA un VIAA piedāvāto pakalpojumu klāstu.

Kā jaunieši var iesaistīties darba tirgū?

Jauniešu nodarbinātības problēmas risinājums meklējams uzņēmējdarbībā, ko ierobežo inovatīvu uzņēmēju esamība, kapitāla (investīciju), darbu vadības un izpildes prasību pieejamība, darba spēka pieejamība un tirgus pieejamība. Ekonomiskā attīstība rada pamatu valsts labklājībai kopumā un atsevišķām jomām — veido naudas plūsmu, nodokļus un attiecīgi iespējas ieviest palīdzības mehānismus valstij svarīgās, bet nepietiekami attīstītās jomās. Uzņēmējdarbības vide un augstākā izglītība ir šāda problēmas risinājuma visriskantākās sadaļas.

Apkopojot jauniešu iespējas iesaistīties darba tirgū un cēloņu grupas, kas to kavē (ierobežojumi), sagatavoti priekšlikumi par vēl neizmantotām iespējām jauniešu nodarbinātības uzlabošanai.

Kā nodarbinātie

Jaunieši labprātāk redz sevi kā nodarbinātos (darba ņēmējus), bet tam nepieciešami darba devēji, darba vietas un spējas palikt darba tirgū.

Ierobežojumi:

- vajadzīgi darba devēji, labāk lieli uzņēmumi ar lielu strādājošo skaitu, iespējams / vēlams ārvalstu kapitāla uzņēmumi, kuros parasti ir augstāka darba samaksa;
- jauniešiem trūkst zināšanu par darba tirgū pieprasītajām profesijām, viņi nepārziņina informācijas avotus par šo jautājumu (pieredze, Profesiju klasifikators, profesiju standarti, informācijas avoti e-vidē, kas palīdz saņemt vairāk informācijas par profesiju (<http://www.profesijupasaule.lv/>, prakse.lv), tāpēc kļūdas gan profesijas izvēlē, gan pieņemot lēmumu uzsākt gaitas darba tirgū pēc iespējas ātrāk;
- pasīva pieeja izpratnē par uzņēmējdarbību, darba vietu rašanos un paša lomu

uzņēmuma attīstībā, atalgojuma palielināšanā un karjeras veidošanā.

Risinājumi:

- mācību kursus par darba tirgu, nozaru un profesiju izvēli, nodarbinātību un darba tiesībām sākt pirms 9. klases beigšanas;
- jau pirms 9. klases beigšanas organizēt ekskursijas un darba prakses uzņēmumos, lai iepazīstinātu topošos strādājošos ar Latvijas darba tirgu, profesiju raksturu un darba apstākļiem, un rosinātu skolēnu izvēli par nākamo profesiju;
- atjaunot skolēniem ar darbu saistītus pieņēmumus visu līmeņu skolās;
- veidot un ar valsts un pašvaldību līdzekļiem atbalstīt profesionālas ievirzes ārpusklases un ārpuskolas nodarbinātības skolēniem līdz 9. klasei;
- uzlabot mārketingu izglītības pakalpojuma pārdošanā, sevišķi profesionālās izglītības jomā.

Kā sevis un citu nodarbinātāji

Bez darba esošo jauniešu vidū nav raksturīga vēlēšanās veidot darba vietu sev (pašnodarbinātais) un, iespējams, nodarbināt citus (uzņēmējs).

Ierobežojumi:

- vajadzīga uzņēmība un uzņēmējspēja, pārliecība, ka spēj veikt darbu un vadīt uzņēmumu;
- vajadzīgi resursi: zināšanas, finansējums, darbaspēks un tirgus.

Izpausmes:

- nav pietiekamu zināšanu un prasmes uzņēmējdarbībā un tirgus izpētē, kļūdas uzņēmējdarbības virziena un stratēģijas izvēlē;
- nav uzņēmējdarbības pārņemamības tradīciju un prakses, jaunieši tikai retos gadījumos pārņem un turpina savu vecāku iesākto uzņēmējdarbību;
- trūkst uzņēmējdarbības pieredzes un dzīves pieredzes;
- nepietiek finanšu līdzekļu uzņēmējdarbības uzsākšanai, nevēlas vai nav iespējas

izmantot vecāku līdzekļus vai aizņēmumus;

- trūkst darbaspēka, paļaušanās uz draugiem un draugu iesaistīšana uzņēmumā apgrūtina uzņēmuma vadību;
- nav pieejams tirgus;
- jaunieši baidās uzņemties pienākumus un atbildību kā darba devēji.

Ieteikumi:

- orientācija uz uzņēmējdarbību visās izglītības pakāpēs;
- iespējas apgūt praktiskas uzņēmējdarbības un tirgus iemaņas jau izglītošanās laikā (spēles, ārpusskolas darbība, vienkāršoti skolēnu vadīti uzņēmumi pie izglītības iestādēm, mācībspēku “prakses” uzņēmējdarbībā, lai tie spētu pilnvērtīgāk mācīt jaunatni, darba vidē balstītās mācības);
- sadarbība ar uzņēmējiem, sekmīgu uzņēmēju pieredzes uzklaušanās izglītošanās laikā, vizītes un darba prakses uzņēmumos;
- karjeras konsultācijas skolā.

Vispārīgi priekšlikumi:

- 1) Valsts atbalsta politiku vēlams veidot kā nodarbinātību rosināšu (radot apstākļus, lai jaunieši varētu patstāvīgi iekļauties darba tirgū), nevis nodarbinātību piedāvājošu (piedāvājot valsts finansētas darba vietas) pasākumu kopumu.
- 2) Īstenojot valsts atbalsta politiku un izmantojot nevalstisko organizāciju potenciālu, lielāka uzmanība jāpievērš jauniešiem, kas nonākuši īpaši nelabvēlīgos apstākļos — NEET jauniešiem, jauniešiem, ko ģimene ir atstājusi novārtā, vai kam ģimenes nemaz nav.
- 3) Vērtēt jauniešu sagatavošanu darba tirgum divos aspektos: vertikāli — kā izglītības sistēmu šķērsgriezumā — sniegums beidzot vidusskolu, iegūtās prasmes, profesionālā izglītība un darba vidē balstītas mācības, un horizontāli — kā sadarbību starp dažādām institūcijām, arī politikas plānošanas jomā.

- 4) Lai uzlabotu saziņu starp institūcijām, kas īsteno valsts atbalstu jauniešu nodarbinātības veicināšanā un to mērķauditoriju, ieteicams izveidot vadlīnijas par jauniešu sagatavošanu darba dzīvei pirms iekļaušanās darba tirgū: mērķa grupas — ģimene, pirmsskolas izglītības iestādes, izglītības iestādes; saturs — ko un kā katrā dzīves posmā mācīt jauniešiem par darba tirgu, kā pārvarēt grūtības, kā vērtēt neveiksmes (“ieguvums par zaudējuma cenu”).

- 5) Darba tirgus izzināšanas jomā:

- uzlabot zināšanas par NVD un VAA piedāvāto produktu jauniešu nodarbinātības veicināšanai;
- popularizēt jauniešu vidū jau esošos un vēl veidojamos portālus ar aktuālu informāciju par Latvijas un populārākajiem ārvalstu darba tirgiem;
- izveidot jauniešiem saprotamu saziņas “valodu”, lai nodotu viņiem darba iegūšanai un noturēšanai noderīgu vēstījumu.

- 6) Izglītības jomā:

- izglītības saturā: paplašināt valodu apguvi un rosināt jauniešus apgūt krievu valodu; lielāku uzmanību pievērst vērtību orientācijai, dzīves mācībai;
- veicināt neformālās izglītības jaunatnes jomā atzīšanu;
- pirms tālākām izglītības reformām, objektīvi un vadoties no izglītojamo interesēm, izvērtēt izglītības finansēšanas modeļa radītās sekas un novērst nevēlamās vismaz trīs jomās:

- a) mainīt principu — “nauda seko skolēnam”, kas sarežģī finansēšanu, līdz ar to izglītības kvalitāti mazās skolās, bet slikta izglītības kvalitāte savukārt tiek izmantota kā iegansts mazo skolu slēgšanai, nenovērtējot sociālās sekas un ietekmi uz reģionālo attīstību;
- b) starp valsti un pašvaldību dalītu izglītības iestāžu finansējumu, kas rada “ciņu par 9. klases beidzēju”, ietekmējot jauniešu

- izvēli starp vidējo vispārējo un profesionālo izglītību;
- c) pārdomāt iespēju veidot plūstošāku pāreju starp profesionālajiem un akadēmiskajiem augstākās izglītības studiju virzieniem.

Piezīmes

- ¹ Youth Unemployment in the EU. CESifo FORUM. Summer, 02/2017
- ² Hernanz V., Jimeno J. F. Youth Unemployment in Europe: Recent Developments and Old Problems. CESifo Forum, 2.2017 June, Volume 18, p.5

- ³ Krasnopjorovs O. Jauniešu bezdarba problēma ir risināma. Atziņas no Latvijas Zinātņu akadēmijas Konsilija. <https://www.makroekonomika.lv/jauniesu-bezdarba-problema-ir-risinama>
- ⁴ Saskaņā ar Centrālās Statistikas pārvaldes Darbaspēka apsekojuma datiem par 2017. gada 1. ceturksni.

Slēdzienus sagatavoja

Raita Karnīte

LZA Humanitāro un sociālo zinātņu
nodaļas priekšsēdētāja